

Den smågrinige flanören.

BULSTRODE WHITELOCKE är en intressant person. Inte i egenskap av den som alltid har något klokt att säga, inte för att han skulle vara ett särskilt lysande ögonvittne, utan mer i egenskap av Bulstrode Whitelocke - en smågrinig flanör i en stad som han inte hade någon särskild uppfattning om, förutom att dess Domkyrka var för prålig och att den genomkorsades av en å som bara var "hälften så bred som Thames är vid Henley". Staden i fråga var Uppsala, och han stod egentligen inte ut med den.

Det hela hade börjat den 23 augusti 1653, då Whitelocke reste till Bedfordshire för att hälsa på en god vän med det osannolika efternamnet Cokaine. Plötsligt stormade det in en tjänare med ett brev från London, i vilket Whitelocke till sin förskräckelse kunde läsa att han just blivit utnämnd till Commonwealth of England's ambassadör i Sverige. Whitelocke skulle genast färdas till Stockholm för att träffa drottning Kristina, bland annat för att diskutera sjöfarten i Öresund och vad man skulle ta sig för med en gemensam plågoande – Holland. Efter ett aldeles enastående krångel – något annat är inte att vänta när man har med Whitelocke att göra – steg Whitelocke ombord på fregatten Poenix den 6 november 1653 och beordrade kaptenen att hissa seglen.

Väl framkommen till Sverige, detta underliga land, noterade Whitelocke det mesta som mötte hans blick och nådde hans öron. Han trodde inte riktigt på allt som man berättade för honom - att den där stora sjön (som han karaktäristiskt nog glömt bort namnet på) skulle ha 4444 öar lät visserligen rimligt - men att Tiveden skulle bebos av 20 000 vargar lät osannolikt, främst av den enkla anledningen att det skulle ha varit praktiskt taget omöjligt att räkna dem om de nu var så många – risken att man räknade samme varg flera gånger var ju dessutom överhängande.

Whitelocke var intresserad av det mesta, men att färdas i ett lika svinkallt som outgrundligt midvintermörker kan vara ytterst tröttsamt. Skogarna var djupa, och den enda vitsen med att ta sig en närmare titt på det oändliga trädbeståndet kunde möjligen vara för att få en överblick av landets tillgångar, som exempelvis om deras ekar lämpade sig för skeppsbygge – vilket de i Whitelockes ögon inte gjorde. Men sådana observationer kunde man inte roa sig med i det oändliga. Hur många rader hade den gamle romaren Tacitus - en av Whitelockes favoritförfattare - ägnat åt att besjunga skogarna? Inte en enda! Det är bara att läsa innantill: Troja, Jeriko, Aten och Rom - Historien minns städerna, inte ett ord om skogen.

Whitelocke längtade till Stockholm, men ödet - och pesten - ville något annat. På vägen till Stockholm informerades han nämligen om att Drottning Kristina ämnade fly farsoterna i huvudstaden för att i stället inta Uppsala slott. För en djupt troende person som Whitelocke kunde Ärkesätet duga, även om han undrade var själva staden Uppsala var belägen - allt han såg var en väldig Domkyrka och några sporadiskt utkastade hus. Men Whitelocke fann sig till rätta i Uppsala, och medan han allvarsamt förberedde alliansen med Sverige mot de övermodiga holländarna, svepte den tjugosjuåriga drottningen glatt in i ett Uppsala som förberedde sig inför julfirandet, åtföljd av ett väldigt följe som förutom hovet, bestod av riksråd, utländska sändebud och inte minst hennes virtuosa italienska musiker.

Whitelocke hade åsikter om det mesta. Ärkebiskopen var visserligen en trevlig person men hade i Whitelockes ögon en skattretande blygsam inkomst. Han tycks inte ha varit särskilt imponerad av universitetsbiblioteket, och eftersom han var en allvarsam puritan fanns det sannerligen inte många goda ord att säga om Domkyrkan, med dess "påviska flärd" och utsmycknad som mer påminde om ett tempel för dyrkan av avgudabilder.

Uppsala hyste visserligen bara ca. 2200 innevånare – ungefär 350000 personer färre än London – men den var inte fullt så sömnig som Whitelocke antyder. Att döma av stadens domböcker och protokollen från både det akademiska och ecklesiastiska konsistoriet kunde det gå riktigt vilt till.

Whitelocke var en observant person som lät föra en ganska utförlig journal om sin tid i Uppsala och Sverige. Förutom pompösa suckar och svårbegripliga grinigheter, rör det sig lika ofta om slående ögonblicksbilder och ömsinta skisser till personporträtt, inte minst av drottningen och Axel Oxenstierna. Värdet ligger i att berättelsen tar vid där andra skildringar klingat ut, den skimrar i andra färger, den fyller bilden. Bakom det misantropiska och det av puritanism färgade anslaget är bilden han ger av 1650-talets Uppsala en ganska ömt vårdad bild. Den går inte att bedöma i termer av fel eller rätt, det är *en* bild, det är Whitelockes bild, och precis som i fallen Colin Clouts eller Adam av Bremen förhåller det sig helt naturligt så att ju mer vi lär känna Whitelocke och hans idiosynkrasier, desto bättre förstår vi hans bilder – till och med när hans bilder omöjligen kan föreställa det han påstår att de föreställer.

Whitelocke är en trovärdig person, men hur tillförlitlig han är beror lite på vad det är han påstår sig ha sett. Det är sannolikt att tillförlitligheten ökar när det gäller sådana detaljer där det är viktigt för en ambassadör att vara tillförlitlig, och även när han beskriver sådant som intresserade honom personligen - vi minns inte sällan fel även om det fångar vårt intresse, men vi är bättre på att fånga i minnet det som redan intresserar oss. För Whitelockes del fanns det åtskilligt sådant, som exempelvis de italienska musikernas instrument, dessutom var han, som genom en himmelsk slump, mycket intresserad av den svenska historien och landets antikviteter. Och det är just dessa observationer som har fångat intresset.

DET ÄR YTTERLIGARE ett i raden av alla dessa besynnerliga sammanträffanden att åtskilliga av de personer som kom att sätta prägeln på utforskningen av det forntida Uppsala tycks ha strålat samman där just de år som Whitelocke besökte Uppsala och Sverige. Samma år som Ole Worm dog och drottning Kristina abdikerade återvände den lovande medicinaren Olof Rudbeck från Holland. Han var 24 år gammal men hade redan gjort sig ett namn genom upptäckten av lymfkärlen och förståelsen av det lymfatiske systemet. I konsistoriet kämpade en nykomling, Olof Verelius med akademiens räkenskaper, och i slutet av året blev Magnus Gabriel De la Gardie Universitetskansler, något som kom att få betydande, om inte avgörande betydelse för de antikvariska studierna.

Whitelocke fraterniserade ogärna med stadens lärde, och när han väl gör det är han ofta hopplös på att komma ihåg deras namn. Men ett trevligt minne hade tydligen etsat sig fast. Med glädje mindes han en "litterär middag" den 4 maj 1654, där han i alla fall kommer ihåg namnet på två av professorerna - Loccenius och Ravius. Whitelocke beskriver – för en gång skull - mötet i lyriska ordalag, kanske för att man diskuterade ett annat av hans favoritämnen – jämförande språk. Om diskussionen hade råkat glida in på ett helt annat ämne - det forntida Uppsala - hade Whitelocke snabbt råkat i luven på den tredje Uppsalaprofessorn som deltog i denna middag, en professor som Whitelocke i vanlig ordning inte kunde minnas namnet på, men som är ganska enkel att identifiera. Det var Uppsalaakademiens mest lysande stjärna, Johannes Schefferus.

Men ambivalensen när det gäller kultplatsens läge lyser igenom även hos andra författare. På ett överraskande ställe i Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* (1555), under kapitelrubriken "Om ur", skriver Magnus:

I domkyrkan i Uppsala (där, eller i vars närhet, det för 600 år sedan bedrevs avgudadyrkan på vissa kullar) finns ett mäktigt kostbart och underbart ur.¹

¹ O.M Bok 1, kap 32. Översättning Göran Bäärnhielm. Historikern Henrik Åberg ledde in mig på detta spår, vilket jag är mycket tacksam över.

Formuleringen skulle enkelt kunna tolkas som om Olaus Magnus, åtminstone i något skede av sitt arbete lämnade frågan om kultplatsens läge öppen – vissa kullar i stadens närhet kan nog med ganska stor säkerhet anses avse Gamla Uppsala.

MED BULSTRODE Whitelockes minne var det lite si och så, utom då han tyckte att något minnesvärt hade inträffat. I synnerhet mindes han vad han gjorde den 1 april 1654. Efter att på förmiddagen ha bevittnat en intressant avrättning och två inte mindre fascinerande gatlopp för Whitelocke till Gamla Uppsala i sällskap av Bengt Skytte. I Sverige brukar man nöja sig med att beskriva Bengt Skytte som landshövding och riksråd, och om man är riktigt generös, som Johan Skyttes son. Whitelocke hade högre tankar om den mycket bildade Skytte – han var visserligen alldeles för förtjust i den tjeckiska pedagogen Comenius, vilket i en puritans ögon inte var någon merit - men Skytte var ingen provinsieell tänkare, han tänkte stort. Whitelocke tyckte om sådana personer.

Skytte verkade häpnadsväckande kunnig om saker och ting, och Whitelocke ifrågasatte inte ett ord av vad han nu berättade. sade –hade Skyttes uppgifter inte låtit trovärdiga hade Whitelocke knappast kunnat undgå att raljera över det.

Skytte berättade för Whitelocke att högarna hade rests över svenskarnas berömda gamla kungar, vars säte, liksom platsen för deras kröning hade funnits här i Gamla Uppsala. Det var visserligen en vanlig föreställning under 1600-talet, och förmodligen tidigare än så, att de tre största högarna i Gamla Uppsala var flera kungars gravrum – vilket var en av förklaringarna till varför de var så stora. Men

Whitelockes nästan uppgift är inte mindre

De tre största högarna hade ”been dedicated” deras tre hedniska gudar, Teuo, Woden och gudinnan Freya.²

Whitelocke har säkert återgett Bengt Skyttes berättelse så korrekt han nu kunde, inte minst därför att det hela intresserade honom, men också då det här är en väl avgränsad plats, med en väl sammanhållen berättelse där det inte finns så värst mycket att missförstå. För en nutida betraktare är det just attributeringen till den kvinnliga Freja/Frigga som gör berättelsen ett än mer trovärdigt återgivande av Skyttes berättelse – det var först på det misogyn 1800-talet som Frejas grav i Gamla Uppsala omvandlades till Frejs grav. Det är en detalj som gör den fullt rimlig att fästa vid Gamla Uppsala.

Dessutom råkar vi ha lite tur, Whitelocke är nämligen noga med att berätta när spekulationerna är hans egna, som exempelvis när han går runt och gissar vilka gudar som kan tänkas ligga begravda i de övriga högarna.

Redan 1598 hade Chytræus knutit samman just dessa gudar, eller snarare kulten av deras bilder, med tre högar i utkanten av Lund, men Whitelockes femtiosex år yngre uppgift är den äldsta berättelsen som berör de tre Uppsalahögarnas namngivning. Vilken vikt man ska lägga i hans uppgift om Gamla Uppsala som kröningsplats kan diskuteras, men de är värda att betrakta. De sammanfaller dessutom med åtminstone en av översättningarna av Erikslegenden.

Eftersom Whitelocke inte ansetts tillhöra den utvalda skara berättare vars berättelser det är värt att ta på allvar – han är ju inte historiker - har hans anteckningar om Uppsala högar sällan betraktats som något annat än kuriösa vimsigheter. Det kan det säkert vara frågan om emellanåt, men personligen har jag svårt att tänka mig att en av Commonwealth of Englands mest framstående jurist och politiker, med stort intresse för filologi, germanska språk, historia och arkeologi *enbart* ägnade sig åt tokerier. Allt kunde han ju inte ha fått om bakfoten. Whitelockes text har kommenterats av sentida utforskare, men här liksom i åtskilliga andra fall man kan ganska snart se att kommentatorerna sällan läst hela verket, utan att de i hög

² I fulltext: “In the afternoon Senator Schütt came to Whitelocke and invited him to take the air to see the town of old Upsal, about a mile off; and being there, Schütt showed him three great mounts of earth, cast up by the hands of men, for monuments in memory of their ancient famous kings, whose seat had been here, and the place of their coronation. These mounts had been dedicated to three of their Pagan gods: the one to the god whom they call Teuo, who was Mars, and from him they have the name of the day of the week Teuosdag, which we call Tuesday, and the Germans Tuisconsdæg, and the Latins Dies Martis; the second mount was dedicated to their god Woden, so they called Mercury, and from thence their day of the week is named Wodensdag, which we also call Wednesday, the Germans Wodensdæg, and the Latins Dies Mercurii; the third mount was dedicated to their goddess Freya, so they called Venus, and from thence comes the name of their Friedsdag, which we call Friday, the Germans Frigdæg, and the Latins Dies Veneris.” Whitelocke den 1 april 1654, i *A journal of the Swedish embassy in the Years 1653 and 1654*, Volume II, s. 80-81

grad litat på varandra - de citerar ständigt samma begränsade passager och upptäcker aldrig viktigare ställen.

Men Whitelocke har någonting annat att berätta, och nu bränns det lite. I anteckningen från den 22 april 1654 berättas det att Whitelocke tillsammans med en fransman, som önskade vara anonym, besökte Uppsala Domkyrka. I Whitelockes journal läser vi att Domen var ljus och rymlig, bygd av tegel och täckt av koppar. Svenskarna säger att det var här evangelierna predikas för hela landet, Men att det var i Gamla Uppsala kyrka, Som för länge sedan var invigd åt deras hedniska gudar.

”...which is fair and large, built with brick, and covered with copper. They affirm it to be one of the most ancient churches of Europe, and that the Gospel was here early planted, but earlier in the church of *old Upsal*, which is of a *quadrangular form*, and formerly dedicated to their heathen gods.” [min kursiv.]³

Nu antyder Whitelocke att kyrkan i Gamla Uppsala ursprungligen var tillägnad ”hedniska gudar”, vilket naturligtvis innebär att han ansåg att hela, eller snarare vissa delar av den, utgjorde rester av en hednisk kultbyggnad.

Det här är lite problematiskt. Det stämmer inte alls med den allmänna bilden av Gamla Uppsalas forskningshistoria.

Ingen annanstans kan vi läsa att dessa idéer var fullt utvecklade redan 1654 – det är 18-20 år för tidigt! Det sägs ju allmänt att det var Olof Verelius som 1672 var den förste att vilja placera den forntida kultplatsen Uppsala i Gamla Uppsala, eller att det var Olof Rudbeck som 1677 introducerade idén om att Gamla Uppsala kyrka en gång varit ett hedniskt tempel.

Men så var inte fallet. Ser man efter tillräckligt noga inser man att det är röster som faktiskt uppenbarar sig relativt ofta. Förutom Schefferus och Ericus Olai, återkommer Messenius då och då till ”de gamble”, vilka ville placera det hedniska Uppsala i Gamla Uppsala. Även Peringskiöld berör saken och Johan B Busser antyder hundra år senare i sin *Utkast till beskrifning om Upsala* att placeringen av templet i Gamla Uppsala var en uppfattning med lång hävd. *Det kan inte råda någon som helst tvekan om att de idéer vi tillskriver det sena 1600-talets lärda spekulationer, uppstått långt tidigare.*

³ Whitelocke den 22 april 1654, i ”A journal...” Vol.II. 1855, ,s.149.